

Terebinth

vereniging voor funeraire cultuur

- **Sterven in Hilversum** | ■ **Excursies in 2011**
- **Twintig eeuwen christelijk begraven**

Graven op internet: Natuurbegraafplaatsen, een update

In Graven op internet #6 (december 2006) schreef ik over de twee natuurbegraafplaatsen – Westerwolde en Bergerbos – die Nederland toen 'rijk' was. Tijd voor een update. Natuurbegraafplaats Westerwolde (sinds 1955 opgesteld voor niet-familieleden) bij Asselt op de Veluwe is nog steeds wars van publiciteit en heeft nog steeds geen website. Bergerbos in St.-Odiliënberg heeft daarentegen een zeer gebruiksvriendelijke website met veel informatie over de begraafplaats. Dit jaar kreeg Nederland er twee nieuwe natuurbegraafplaatsen bij. Op 10 juli vond de eerste begrafenis plaats op natuurbegraafplaats Weverslo in Heide bij Venray. De begraafplaats maakt deel uit

Links

Bergerbos,
www.natuurbegraafplaats.nl
Weverslo,
www.weverslo.nl
Natuurbegraafplaats Venlo-Maasbree,

van het gelijknamige landgoed. Twee maanden later werd de nieuwe natuurbegraafplaats bij Venlo-Maasbree geopend. Deze begraafplaats bestaat uit twee delen. Een deel is gelegen in de gemeente Venlo direct achter het crematorium Venlo. Het andere deel ligt op 500 meter afstand in Maasbree. De begraafplaats is een initiatief van Huub Kluijtmans, de oprichter van natuurbegraafplaats Bergerbos. De website van Natuurbegraafplaats Venlo-Maasbree (niet echt een aantrekkelijke naam) schakelt voorlopig nog door naar de site van Bergerbos. *Rest in Nature* is het levenswerk van Martin Binder, een voormalig directeur van een groenvoorzieningsbedrijf. Hij wil met zijn

www.natuurbegraafplaatsvenlo-maasbree.nl
Rest in nature,
www.restinnature.nl
Blauwe Stad,
www.reiderwolde.nl/nieuws

stichting op meerdere plaatsen in Nederland natuurbegraafplaatsen realiseren. Er zijn gesprekken gaande over een begraafplaats in Arnhem/Ede en Heeze. Ook in België worden de eerste plannen gemaakt voor een natuurbegraafplaats. Bij het crematorium en begraafplaats Heimolen in St.-Niklaas wordt een groene zone aangelegd die zal functioneren als begraafbos voor urnen. Sinds 2009 biedt begraafplaats Zorgvlied in Amsterdam de mogelijkheid voor een natuurlijke uitvaart in de ecologische 'grafwijk' 't Varenveld. Ook in de Blauwe Stad in de gemeente Reiderwolde staat een natuurbegraafplaats gepland.

Bartho Hendriksen

De volgende Graven op internet heeft als thema Groen/Duurzaam: hoe groen/duurzaam zijn onze begraafplaatsen? Meedenken? Stuur uw reactie naar terebinth@planet.nl

Funeraire varia

Bovengronds begraven

Bovengronds begraven, beter gezegd: het bijzetten in bovengrondse nissen, is een voor Nederland betrekkelijk nieuwe vorm van laatste rustplaats. Dit in tegenstelling tot veel zuidelijke landen met een rotsachtige bodem. Op de

gemeentelijke begraafplaats Crooswijk in Rotterdam staan in het eerste uitbreidingsgebied (aan de rand van een laan te midden van een aantrekkelijke groene omgeving) twee speciaal ontworpen fraai afgewerkte betonnen constructies met ieder tien nissen. Elke nis is 85 cm breed, 63 cm hoog en 235 cm lang en biedt ruimte voor één kist. De nis is

afgesloten met een betonnen plaat met daarop een granieten naamplaat. Een bovengrondse nis wordt voor een termijn van dertig jaar uitgegeven met de mogelijkheid van verlenging. Reservering is niet mogelijk.

De gemeentelijke begraafplaats Crooswijk is een rijksmonument en binnen afzienbare tijd verschijnt er een uitgebreid masterplan over de monumenten, het groen en de gebouwen. De consequentie van de ontwikkeling van dit masterplan is dat uitbreiding van het aantal bovengrondse nissen even op zich laat wachten. Wellicht zoekt men een nieuwe locatie op de begraafplaats. De bovengrondse nissen van de gemeentelijke begraafplaats Crooswijk zijn speciaal ontworpen en verschillen aanzienlijk van de galerijgraven zoals bijvoorbeeld op Kranenburg in Zwolle. Daar gaat het om een galerij van drie nissen hoog en vijftien nissen lang.

Tekst en foto: Jannes H. Mulder

6/7 bedroom

10 Epe

Inhoud

8 Begraafplaatsen in Nederland en Europa zijn meestal niet ouder dan één of twee eeuwen maar vormen een afspiegeling van de manier waarop in twintig eeuwen binnen het christendom over de dood werd gedacht. In deze *Terebinth* het eerste deel van een serie van vier artikelen waarin begraafplaatsen en hun voorgangers gezien worden vanuit dat perspectief.

En verder

- 2 Graven op internet / Funeraire varia
- 3 Mens & Plek: Ank Kooijman van de Oude Naardense begraafplaats
- 4 Verslag van de excursie naar Schotland
- 6 Boeken- en mediareubriek
- 10 Excursienieuws en verslag fietstocht Epe
- 16 Gast aan het woord: José Hageman / Colofon

OMSLAG: STÈLES IN HET DUITSE WORMS, DE OUDSTE JOODSE BEGRAAFPLAATS IN EUROPA, UIT DE 11DE EEUW. ZIE PAGINA 11: ACHTDAAGSE FUNERAIRE REIS NAAR DUITSLAND EN TSJECHIË. FOTO: JEANNETTE GOUDSMIT/RINDERT BROUWER

6/7 EEN VAN DE SLAAPKAMERS VAN JONGE OMGEKOMEN MILITAI- REN OP DE TENTOONSTELLING BEDROOMS OF THE FALLEN IN UIT- VAARTMUSEUM TOT ZOVER FOTO: ASHLEY GILBERTSON (BOVEN)

10 EEN VAN DE BIJZONDERE GRAFMONUMENTEN DIE BEZOCHT WERDEN TIJDENS DE FUNERAIRE FIETSTOCHT ROND EPE FOTO: JAN MULDER (ONDER)

Mens & Plek

Naam Ank Kooijman-Van Rossum

Leeftijd 60 jaar

Functie Voorzitter van de Stichting tot behoud van de Oude begraafplaats van Naarden. Opgericht in 2000.

Op de grens van Naarden en Bussum ligt de oude Naardense begraafplaats, opengesteld in 1830. Wie voor de begraafplaats staat, bevindt zich in de gemeente Naarden. Eenmaal op de begraafplaats is men in de gemeente Bussum. Voor excursiegangers van De Terebinth een 'bekende'. De begraafplaats is een rijksmonument. Na het overlijden van de vader van Ank Kooijman werd ze rechthebbende van een aantal familiegraven. De met roestig hekwerk omringde grafzerken waren in verval. Ank liet ze restaureren en zag om haar heen nog meer verval. Reden om met anderen een stichting in het leven te roepen voor behoud en herstel van de vele bijzondere grafmonumenten. Samen met de gemeente Naarden die het groot groenonderhoud doet, wordt de begraafplaats door vrijwilligers opgeknapt: de talloze kunstig gesmede hekwerken met fraaie symboliek als zeis, omgekeerde toorts en zandloper, bijeen gehouden door een staart bijtende slang, worden weer in elkaar gezet en geschilderd. Het oude groen, romantische treurende prieelberken, een lindelaan, wordt gesnoeid en waar nodig vervangen. Graftuintjes worden gewied en verzakte en omgevallen grafmonumenten weer opgericht. Nabestaanden en andere belangstellenden

ANK KOOIJMAN-VAN ROSSUM

worden gezocht en donateur gemaakt, zodat de stichting haar activiteiten kan uitbreiden. Het oog van de bezoeker wordt meteen getrokken naar de vervallen neogotische grafkapel die toegang geeft tot een grafkelder. De kapel is van bepleisterde baksteen, versierd met bekende doodssymboliek. De staat van onderhoud is zodanig slecht dat herstel voorlopig niet te bekostigen is. Begeleid verval lijkt de enige optie. Bij een ander monument heeft Ank persoonlijk gezorgd voor een nieuw glas in loodraampje in de uitsparing van het staande deel. Voor iedere oude begraafplaats zou je zo'n stichting wensen die uit pure liefde zorgdraagt voor het funeraire erfgoed.

Zie: www.oudebegraafplaats-naarden.nl, ook voor donaties.

Tekst en foto: Bert Pierik

Van mortsafes tot tabletombs

Met een kleine veertig leden van De Terebinth togen wij op 2 mei voor een achtdaagse reis naar Schotland. De reizigers kwamen weer uit alle delen van Nederland. Om alvast in de juiste (graf)stemming te komen verzamelden wij ons in Haarlem op de begraafplaats aan de Kleverlaan waar wij allerhartelijkst werden ontvangen door beheerder Harry Boelé en zijn echtgenote Ada. We lieten ons de aangeboden koffietafel goed smaken en maakten een wandeling over de in lentetooi gestoken prachtig onderhouden begraafplaats. Daarna lieten wij ons per 'eigen' bus vervoeren naar IJmuiden om sloop te gaan naar Newcastle-upon-Tyne.

Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit waren onze reisleiders en zoals we daar bij vorige funeraire reizen aan gewend waren geraakt, bleek ook deze reis weer uitstekend te zijn georganiseerd. Tevoren had Rindert ons voorzien van een lijvig boekwerk waarin alle reisdoelen tot in finesses beschreven stonden. Het reizen met zo'n enorme veerboot met vele verdiepingen was al een sensatie op zich. Het schip was zo groot en lag zo stabiel in het water dat wij als over rimpelloos water voeren. De volgende ochtend legden wij aan in Newcastle en reden naar Edinburgh. Daar was ons eerste doel *Jedburgh Abbey*. Een machtige ruïne, die de grootsheid van de abdij en de fraaie bouwkunst nog duidelijk toonde. Bijna twee millennia heeft deze abdij - en de abdijen die we daarna nog zouden zien-, getrotseerd.

Waakhond

De *Greyfriars Kirkyard* dateert van de 17de eeuw. Op de verweerde grafstenen troffen wij interessante symboliek aan, zoals doodskoppen, beenderen, zelfs hele geraamtes en doodgravergereedschappen. We zagen we enkele 'mortsafes', metalen kooiconstructies die boven grafstenen waren geplaatst, die de graven in die tijd tegen 'bodysnatchers' (lijkenpikkers) moesten beschermen. De belangrijkste overledene die hier zijn laatste rustplaats vond en nog steeds veel bezoekers ontvangt, is het hondje Bobby. Na het overlijden van zijn baas, politieagent John Gray, heeft hij veertien jaar op diens graf gewaakt tot er letterlijk zijn eigen dood op volgde. Er staan twee identieke stèles naast elkaar. Op de zijne is te lezen: 'Let his loyalty & devotion be a lesson to us all'. *Holyrood Abbey and Palace* bood eveneens een imposante aanblik. Ook

JEDBURGH ABBEY, EDINBURGH

hier verhoogde de omgeving, een royaal park met in het gras verzonken verweerde grafstenen, de grootsheid van wat eens een machtig bastion was. In de abdijkerk werden eeuwen lang koningen gekroond, koninklijke huwelijken gesloten en vorsten begraven. De stilte en de serene rust waren weldadig.

Stenen tafels

In de *Dunfermin Abbeychurch*, daterend uit de 12de eeuw, ligt Robert de Bruce begraven, koning van Schotland in de 14de eeuw, die een grote rol heeft gespeeld in de Schotse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Engelsen. In het pittoreske vissersdorp *Anstruther*, waar het zompige lucht opsteeg uit het door eb drooggefallen haventje, lag een alleraardigst eeuwenoud kerkje te midden van bijzondere grafmonumenten, namelijk 'tabletombs', zware stenen tafels, waarvan het 'tafelblad' op zes massieve poten stond, eigenlijk verhoogde grafstenen, waarop de gebruike-

Op de verweerde grafstenen troffen wij interessante symboliek aan, zoals doodskoppen, beenderen, zelfs hele geraamtes en doodgravergereedschappen

TABLE TOMBS IN ANSTRUTHER

lijke bijzonderheden vermeld waren. Op de *Dean Cemetery* waren veel Keltische kruizen te zien en monumenten met Keltische geometrische versieringen. Obelisken, de een nog hoger dan de ander, staken hun spitse zuilen uitdaggend in de lucht. We waren steeds weer verrukt van de bloesemende bomen en struiken die de begraafplaatsen mede tot fraaie wandelparken maakten.

Calton Burial Ground, gesticht in de 18de eeuw, is midden in de stad gelegen en herbergt verschillende interessante doden, zoals de grote filosoof David Hume (1711-1776), die als atheïst werd begraven in een niet-religieus grafmonument, een ronde toren. Voor de Amerikaanse president Abraham Lincoln werd eind 19de eeuw een levensgroot bronzen beeld op een hoge sokkel geplaatst, met aan de voet daarvan het emancipatiemonument, het eerste beeld van een bevrijde slaaf. Een bronzen portretje siert de teen op het graf van Archibald Constable, de uitgever van de werken van sir Walter Scott. Deze ging failliet en sleepte in dit debacle de schrijver met zich mee, maar Scott nam de schuld van de uitgever op zich door zich te verplichten te blijven schrijven en daarmee de schuld van 140.000 pond in te lossen.

White lady

St. Cuthbert Kirkyard was in het centrum binnen een ommuring gelegen, een oase van rust. Vermoeide scheefgezakte stèles, bedekt met een waas van groene aanslag, soms omringd door wilde hya-

Necropolis is een prachtige dodenstad, gelegen in een heuvelachtig park, waar de doden een royale plek onder de groene zoden hebben gekregen

cinten, brachten mij in stille verwondering. Hier ligt onder een eenvoudig steentje Anne Rutherford, de moeder van sir Walter Scott.

In the *Southern Necropolis* in Glasgow, troffen wij het versuikerde beeld van de 'white lady' aan, op haar hoofd was een enorme takkenbos als haartooi keurig in model geknipt. Door de Terebinthers oneerbiedig 'takkewijf' genoemd, maar wel een dankbaar foto-object. De overhangende takken van de bloeiende prunusbomen verdoezelden een beetje de vervallen staat waarin de grafstenen verkeerden.

Eveneens in Glasgow bezochten wij de *Necropolis*. Een prachtige dodenstad, gelegen in een heuvelachtig park, waar de doden een royale plek onder de groene zoden hadden gekregen. Rijen met obelisken en ander hoog oprijzende monumenten vervulden ons met ontzag. Hier gold: groot, groter, grotesk.

Staketsels

Dryburgh Abbey in Edinburgh, gesticht in 1150, liet ons romantische ruïnes zien, alsof ze door mensenheden zo waren gevormd en het verval een halt was toegeeroepen. Enorme staketsels waar je dwars doorheen kunt kijken, maar die toch de indruk wekken de elementen nog eeuwen te kunnen doorstaan. In een behouden (of fraai geres-taureerd) deel van de abdijkerk ligt de grijsgranieten graftombe van de befaamde dichter en schrijver van vele historische romans sir Walter Scott (1711-1832) en leden van zijn familie. Er stonden meerdere abdijen en begraafplaatsen met bijzondere doden en grafmonumenten op het pro-

'WHITE LADY' OP SOUTHERN NECROPOLIS, GLASGOW

gamma: de geboden ruimte in het blad schiet tekort om ze alle te beschrijven. Ook Edinburgh, een imposante stad met robuuste gebouwen en vele monumenten van historische grootheden, doe ik te weinig eer aan door er maar één regel aan te wijden. De beschrijving dient als sfeertekening van de 'Scottish way of death' in een voor Terebinthers bijzonder interessante excursie.

Tekst en foto's: Puck Kooij

NECROPOLIS, GLASGOW

◆ Themanummer Groniek over dodencultus

De manier waarop wij onze doden verzorgen en eventueel vereren, zegt iets over onze opvattingen over de dood en over het leven voor en na de dood. Dodenverering of dodencultus veronderstelt een eeuwig leven, een hiernamaals met voorouders. En belangrijk voor de achterblijvers op aarde, dodenverering gaat er ook van uit dat voorouders invloed op het aardse leven kunnen uitoefenen. Velen van ons zullen zeggen dat ze hun doden netjes en goed verzorgen en dat van verering of van een cultus geen sprake is. Ik denk dat de verschillen tussen dodenverzorging en dodenverering gering zijn en dat beide in de praktijk vloeiend in elkaar overlopen. Tijdens Allerzielen zullen niet zoveel bezoekers hardop met hun voorouders praten, maar dat ligt waarschijnlijk anders in de stilte van een gewoon grafbezoek. Zo heb ik aan het graf van mijn moeder mijzelf ooit betrappt op het vragen van haar advies. Terwijl ik van een hiernamaals met voorouders niets moet hebben. Bij uitstek thuis te midden van herinneringen met een foto van de overledene op het dressoir of zoals soms gebeurt, met de urn in huis, ligt enige vorm van dodencultus voor de hand. Gaat verzorging soms vloeiend over in verering of cultus, de cultus kan

A. Geurts en K. Spronk (red.), 'Dodencultus'. *Groniek*, nummer 185 (Groningen: Stichting Groniek, jaargang 42, mei 2010, € 7,70).

ook grootschalige vormen aannemen. Dodenverering uit zich dan in pelgrimages naar heiligen of beroemde personen, jaarlijkse bedevaarten of fronttoerisme naar soldatenkerkhoven. Dodenverering kan dan zelfs overgaan in verheerlijking, in het ophemelen van de overleden persoon. Dodencultus wordt dan dodenidolatrie.

Is er sprake van toenemende dodenverering? En dan bedoel ik niet zozeer de stille verering maar meer de publieke dodencultus? Er lijkt mij een toenemende belangstelling voor dodencultus van vreemde volken, in verre streken of in de vroege oudheid te bestaan. Dodencultus in verschillende oude beschavingen zijn bijna populair. Wat zou hiervoor de verklaring kunnen zijn? Klaas Spronk wil ik hier letterlijk citeren, want ik deel zijn mening dat 'wij kunnen constateren dat tegenwoordig de belangstelling voor de doden en hun bijstand in raad en daad toeneemt.' 'Wellicht' – zo gaat de auteur verder – 'heeft dat met de ontkerkelijking te maken die ruimte maakt voor behoeftes die ouder zijn dan het christelijke geloof'. Deze intrigerende slotzin kwam ik tegen in het historische tijdschrift *Groniek* dat door Groningse studenten geschiedenis al 42 jaar wordt samengesteld. Spronk opent het themanummer met de interessante vraag waar in het oude Israël (Kanaän) de dodenverzorging ophoudt en de dodenverering begint. In een volgend artikel gaat Van Dijk in op de beginperiode van de Egyptische dodencultus, waarbij hij nadruk legt op het omstreden fenomeen van het meebe-graven van de ondergeschikte van een gestorvene. Gallou en Georgiadis hebben de Myceense dodencultus onderzocht. Zij bespreken de rol van sport en paardenrennen rond begrafenissen. Mater staat stil bij de bekende terracottalegers in Chinese graftombes. Hij legt op overtuigende wijze een verbinding tussen het gedachtegoed achter de parade in aarde en hedendaagse Chinese grafgiften van papier. Geurds sluit af met de pre-Spaanse dodenverering in Panama. Alles bijeen een interessant en inspirerend themanummer van *Groniek*. Het nodigt uit stil te staan bij onze eigentijdse vormen van dodenverering.

Jannes H. Mulder

◆ Diversiteit en kwaliteit

Hilversum is de mediastad van Nederland. Hier bepalen omroepen al bijna een eeuw via radio, televisie en nu ook internet grotendeels wat wij zien en horen. Bovendien worden BN-ers op luidruchtige wijze digitaal tot leven gewekt en in leven gehouden. Maar in dit villadorp werd en wordt ook gewoon gestorven.

De Hilversumse Historische Kring 'Albertus Perk' heeft ter gelegenheid van zijn zevende lustrum het boek *Oases van rust* uitgebracht. De ondertitel *Geschiedenis van de Hilversumse begraafplaatsen* is te bescheiden. De twintig hoofdstukken gaan niet alleen hier op in, maar ook op pogingen om een crematorium te bouwen, de angst voor schijndood, uitvaartorganisaties, kindergraven en flora. Het boek bevat veel kleurenfoto's van onder meer kaartmateriaal en een literatuurlijst. Wie al eens Hilversumse begraafplaatsen bezocht, kan beamen, dat ze rustplekken vormen in een rusteloos bestaan. Tegelijk wordt duidelijk dat aan de aanleg en de inrichting veel discussie vooraf ging. De beste voorbeelden zijn wel de totstandkoming van de Noorderbegraafplaats in 1930 en de Zuiderhof in 1964. De uitkomst van discussies over de schadelijkheid van de locatie van de Noorderbegraafplaats voor de watervoorziening van Amsterdam en over plaatsing van een moderne grammofon of toch een ouderwets orgel in de aula van de Zuiderhof, kon grote gevolgen hebben voor het leven van alledag en de beleving van de uitvaart.

Hilversum bezit enkele funeraire plekken met landelijke betekenis. Dat geldt ten eerste voor de grafheuvels uit het tweede millennium voor Christus. Naar de urnen uit de Hilversumcultuur deed de plaatselijke bestuurder en historicus Albertus Perk in de jaren 1835-1840 onderzoek. Van meer dan plaatselijk belang is ook Gedenkt te sterven uit 1793, één van de eerst begraafplaatsen die in Nederland werd aangelegd om het onhygiënische begraven in kerken te stoppen. De bekende Hilversumse arts J.F. van Hengel die in 1875 een geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooi publiceerde, zette zich in voor de hygiënische begraven van mensen die aan cholera bezweken. De vooraanstaande

architect L.A. Springer ontwierp, toen hij in Hilversum woonde, de in 1890 geopende algemene begraafplaats aan de Bosdrift als landschapspark. En de Noorderbegraafplaats en de Zuiderhof zijn ontwerpen die op de tekentafel van de internationaal vermaarde Hilversumse gemeentearchitect W.M. Dudok zijn ontstaan.

Ook bij deze interessante publicatie zijn kanttekeningen te maken. In het hoofdstuk over begraven in de kerk ontbreken soms duidelijke afbakeningen. De vaststelling dat een kerkgebouw algemeen bezit was, gold pas sinds de protestantse Reformatie (29). Twee auteurs schrijven ten onrechte dat de Begrafeniswet van 1869 122 jaar onveranderd bleef (69 en 151). De belangrijkste wijziging was de wettelijke regeling van crematie in 1955. Sindsdien luidde de aanduiding Wet op de lijkbezorging. Daarmee is de argumentatie van de overheid tegen het plaatsen van een urnenmuur in 1959 niet te rijmen (178). Klopt dat jaartal wel? Het hoofdstuk

over levend begraven worden blijft te zeer in de romantisch-literaire sfeer hangen en gaat vooral over het buitenland (76-77). Aan de angst voor schijndood lag wel degelijk serieus medisch onderzoek ten grondslag. In aansluiting hierop zijn de opmerkingen over baarhuisjes soms verwarrend (64, 80, 151). De functie en daarmee de aanduiding van deze gebouwtjes verschilt door de tijd heen. Schijndodenhuisen werden vooral gebouwd in de eerste helft van de 19de eeuw en dienden voor het opbaren van mensen van wie onzeker was of ze waren gestorven. Sinds 1872 moest elke begraafplaats een lijkenhuis hebben voor het opbaren van mensen die aan een besmettelijke ziekte waren gestorven. Tenslotte moet men altijd voorzichtig zijn met het benoemen van een primeur. Twee jaar voordat uitvaartondernemer Van Vuure in 1934 een *chappelle ardante* inrichtte (154), had Innemeë in Den Haag al een dergelijke voorziening.

Deze kanttekeningen doen overigens

K. Abrahamse en anderen, ed. *Oases van rust. Geschiedenis van de Hilversumse begraafplaatsen* (Hilversum: Hilversumse Historische Kring 'Albertus Perk' en Museum Hilversum, 2010, ISBN 978-90-81565615, 183 blz., € 25,-).

weinig af aan de kwaliteit van dit boek dat Hilversummers en andere rustzoekers inwijdt in de diversiteit en de kwaliteit van de funeraire cultuur van deze mediastad.

Wim Cappers

Boeken- en mediatips

Bedrooms Of The Fallen

De opening van de tentoonstelling 'Bedrooms Of The Fallen' in Uitvaart Museum Tot Zover op 19 oktober trok ruim tweehonderd belangstellenden. Het drukke en levendige evenement stond in schril contrast met de verstilde zwart-wit foto's van de verlaten slaapkamers van omgekomen militairen in de gang van het museum.

In Irak en Afghanistan sterven bijna dagelijks (Amerikaanse) soldaten, vaak op zeer jonge leeftijd. Deze jongens en meisjes laten niet alleen familie en vrienden achter, maar ook hun slaapkamers in het ouderlijk huis. De Australische fotograaf Ashley Gilbertson legde deze kamers vast. De pijnlijke afwezigheid van de te jong gestorven soldaten toont volgens hem het ware gezicht van oorlog.

Speciaal voor deze tentoonstelling fotografeerde Gilbertson de jongenskamers van de 20-jarige Amsterdammer Timo Smeehuijzen en van de ook 20-jarige Tim Hoogland uit Vroomshoop, beiden in 2007 gesneuveld in Afghanistan. Hun kamers zien er uit alsof de bewoners elk moment weer kunnen binnenlopen. De foto's (zo op het eerste oog wat simpeltjes met een spijker opgehangen) zijn te zien tot 9 januari 2011.

Meer informatie: www.totzover.nl.

Doodgewoon

In Museum Hilversum is tot en met 30 januari 2011 de expositie Doodgewoon. Te zien zijn cultuurhistorische

objecten als haarsieraden, rouwkleiding, relieken, schilderijen en prenten. Maar ook werk van hedendaagse kunstenaars. Voordat we begraven of verbrand zijn, ontvouwt zich een geheel aan rituelen en gebruiken. Wie weet waarom we in een stoet achter de kist lopen? Waarom is men gaan applaudisseren of blijven we staan kijken? Wat betekent het geloof of juist het ongeloof? Het Museum toont de geschiedenis van de kraaienmars en de dodenakkers.

Introductie op de tentoonstelling:

5 december, 2 januari, telkens om 14.00 uur.

Speciale activiteit: 20 januari 20.00 uur: De dood en zijn rituelen door Anton Kos.

Rondleidingen op begraafplaatsen om 12.00 uur (reserveren): 19 december Prehistorische Karolingische grafvelden; 16 januari Joodse begraafplaats.

Voor informatie en reserveringen: 035-6292826 en www.museumhilversum.nl.

Zie ook de boekbespreking van *Oases van rust. Geschiedenis van de Hilversumse begraafplaatsen* op pagina 6-7.

Joodse traditie en Romeinse vervolgingen

Leden van vereniging De Terebinth bezoeken regelmatig begraafplaatsen in Nederland en Europa. Die rustplaatsen zijn meestal niet ouder dan één of twee eeuwen en vormen een afspiegeling van de manier waarop

in twintig eeuwen binnen het christendom over de dood werd gedacht. In *Terebinth* het eerste deel van een serie van vier artikelen waarin begraafplaatsen en hun voorgangers gezien worden vanuit dat perspectief.

Monumenten, symbolen en inrichting, maar vooral de wijze van begraven en de betekenis van begraafplaatsen komen in een historisch kader te staan.

DE SINT PIETER IN ROME

De joodse persoon Jezus leefde in een tijd waarin volgens de joodse religie de gedachte dat niet alleen het joodse volk maar ook de individuele joodse mens zou voortleven, gemeengoed werd. Volgens het jodendom zou het eeuwige leven pas beginnen wanneer de Messias op aarde komt. Voor de joden is Jezus belangrijk, maar is hij niet de verwachte Messias. Die moet nog steeds komen. Hoe is het in die periode van afwachting gesteld met de doden? Zij hebben hun taak op aarde volbracht en zijn nu tijdelijk in een toestand waarin zij zich van niets bewust zijn. Ze lijden niet maar ze hebben ook nog geen deel aan het geluk van het eeuwige leven.

Joodse wortels

Met betrekking tot de omgang met de doden en hun graven heeft dat voor de joden tot op de dag van vandaag

De doden lijden niet maar ze hebben ook nog geen deel aan het geluk van het eeuwige leven

twee fundamentele consequenties. Ten eerste: niemand mag de doden in hun graf rust storen. Joodse begraafplaatsen ruimt men niet. Vandaar dat er overal in Europa nog zoveel oude joodse begraafplaatsen te vinden zijn. En een tweede belangrijke opvatting: de begraafplaats is niet een plaats waar doden rusten, maar is 'het huis van de levenden'. Het huis van hen die nu al, hoewel het nog

niet begonnen is, deel hebben aan het eeuwige leven.

Dat eeuwige leven is niet iets waarvan de jood zich een duidelijke voorstelling vormt. Men is bij God. En God is een werkelijkheid die zo totaal anders is dan onze aardse werkelijkheid dat men er zich geen voorstelling van kan en mag maken. Het eeuwige leven is niet aanwijsbaar in een plaats of een vorm, het is een toestand waarvan elke menselijke beschrijving tekort schiet. Het is er goed! Meer kan men er eigenlijk niet van zeggen.

De jonge christelijke kerk

De kerk uit de eerste eeuwen na Christus volgt in haar rituelen en opvattingen de hiervoor beschreven joodse opvattingen. Ook voor overleden christenen is de hemel, het eeuwige leven, nog niet toegankelijk. Ook de eerste christenen denken er niet aan om de graven van hun overleden medegelovigen te ruimen. Ook de eerste christenen maken zich geen voorstelling van het eeuwige leven. Ook voor hen is het eeuwige leven 'zijn-bij-God', of terugkeer in de schoot van Abraham. Het is een 'toestand'

GRAFTOMBE VAN EEN PAUS

De graven van christenen die omwille van hun geloof gestorven waren, de martelaren, kregen steeds meer aandacht

die niet in menselijke begrippen gevat kan worden en alleen bij benadering omschreven wordt als: 'Zijn in het eeuwige licht', of: 'Zijn in eeuwig rust en vrede'. Woorden als eeuwig licht, rust en vrede zijn in de christelijke kerk door de tijd heen altijd bewaard gebleven. Het christendom van de eerste eeuwen neemt echter op enkele punten afstand van het jodendom. Voor de christen is de Messias al gekomen in de persoon van Jezus. De hemel zal opengaan wanneer Christus terugkeert op aarde. In de eerste jaren na de dood van Jezus is de verwachting dat die terugkeer niet lang op zich zal laten wachten.

En een ander verschil: voor de jood was de hemel toegankelijk wanneer hij de geboden onderhield, voor de christen is dat het moment waarop hij zich bekeert en laat dopen. Maar vervolgens komen de opvattingen weer bij elkaar: ook de christenen gaan ervan uit dat geen enkele gedoopte van het eeuwige leven uitgesloten wordt. 'Wij verkondigen een blijde boodschap: bekeert u en u zult eeuwig leven'.

Met de joodse en Romeinse cultuur had de jonge christelijke kerk gemeen dat ze veel zorg had voor de doden. Het dode lichaam was weliswaar onrein en daarom lagen de begraafplaatsen van joden, Romeinen én christenen buiten woonplaatsen. Zo werd er buiten Rome in catacomben begraven. Maar men ging

er respectvol mee om. Voor christenen was de ziel die het lichaam verlaten had belangrijker dan het stoffelijk overschot. Het begraven van de dode werd gezien als een werk van barmhartigheid en die barmhartigheid strekte zich ook uit tot ter dood veroordeelden en gesneuvelde vijanden. Na de graflegging verliet men de begraafplaats en nuttigde een gezamenlijk dodenmaal. De eucharistie in de katholieke kerk en het avondmaal in de protestantse traditie zijn een voortzetting én aanpassing van dat dodenmaal. Ook na de begrafenis bezochten de christenen regelmatig de graven van de overledenen en gebruikten ze er de maaltijd. Het graf werd gezien als een onschendbare, heilige plaats.

Martelarencultus

Een gebeurtenis die grote invloed had op de betekenis van de begraafplaats en de opvattingen over de dood was de christenvervolging. Vanaf het bewind van keizer Nero tot de bekering van keizer Constantijn, vonden er incidenteel christenvervolgingen plaats. Dit is in de periode vanaf het jaar 60 tot 313. Tientallen christenen stierven voor hun geloof. De graven van hen die omwille van hun geloof gestorven waren, de martelaren, kregen steeds meer aandacht. Hun graf gaf bescherming, het symboliseerde de aanwezigheid van het goede in een boze wereld. Deze

martelaren werden gezien als de ware leerlingen van Christus. De volksdevotie wilde dat deze martelaren niet, zoals de gewone gelovigen, moeten wachten tot de hemel open gaat. Zij, en alleen zij, hadden direct deel aan het eeuwige leven. Het graf van de martelaar was daardoor al een stukje hemel op aarde. Na 313, nadat Constantijn zich bekeerd had, was het logisch dat de eerste kerkjes werden gebouwd boven de martelarengraven. Daar ging men al regelmatig op bezoek, daar gebruikte men al de maaltijden, maar bovenal: daar had men al enigszins deel aan de hemel. Het graf en de kerk, bijna onlosmakelijk met elkaar verbonden, werden een voorafspiegeling van de hemel. Deze plaats werd als het ware heilige gewijde grond op aarde. Constantijn zelf liet een kerkje bouwen op de plaats waar Petrus in Rome begraven is. Dit kerkje is nog enkele malen vervangen. De laatste vervanging dateert uit de 16de eeuw en is de huidige monumentale Sint Pieter. De bouwplaats van deze kerkjes en de huidige Sint Pieter was in die tijd buiten de stad Rome! Constantijn zal zeker niet overwogen hebben om het graf van Petrus te verplaatsen naar de andere kant van de Tiber waar destijds het centrum van de stad was, de plaats van het huidige Forum Romanum. Constantijn doet dat niet omdat, nog helemaal in de lijn met de joodse en Romeinse traditie, de eerste christenen de grafgrust niet willen verstoren.

Tekst: Arthur Polspoel*

Foto's: Bert Pierik

* Arthur Polspoel was docent pastoraaltheologie aan de Theologische Faculteit Tilburg. Hij begeleidt rouwgroepen en verzorgt lezingen over terminale zorg, zingeving en eenzaamheid. Auteur van diverse publicaties, zoals *Wenen om het verloren ik*. *Over de hulpverlening aan rouwenden*, Gooi & Sticht, Hilversum (2004).

Datum: zaterdag 28 augustus. Deelnemers: tien, uit alle delen van het land en zelfs onze Belgische collega van Grafzerkje. En verder natuurlijk de onovertroffen organisatoren Jan Mulder en Wim Vlaanderen.

Een funeraire fietstocht in Epe

Op de verzamelplaats te uitvaartcentrum Yarden in Epe werden we onthaald met koffie en een verrassingspakket. Daarin zaten folders, sleutelhangers, een antistressbal (zouden we die nodig hebben?), de routebeschrijving van de fietstocht en een lunchpakket.

We hadden maar liefst twee gidsen tot onze beschikking, de begraafplaatsbeheerders Ton Overmars en Gerrit van Vemde. Geheel tegen de sombere weersvooruitzichten in fietsten we droog naar begraafplaats Norelbos en liepen in de stralende zon over een fraaie, weidse en monumentale dodenakker, prachtig gelegen in de Veluwe bossen. Een uitgestrekt gras- en mosveld met strakke hagen waarachter de grafzerken zonder poespas lagen.

Bergbeklimmeruitrusting

Bijzonder waren een graf van een jager met een zeer fraai bronzen beeld van twee vluchtende hazen, een graf van een bergbeklimmer met rotsblok en zijn bergbeklimmeruitrusting en een graf omringd met genummerd hekwerk als bij een hoefslag van een manege. Toen trok de lucht zwart en dreigend dicht en vluchtten we net voor het neerdalen van een giga-bui de aula in voor onze

picknick.

Na een half uur werd het droog en via een mountainbiketocht door het fraaie bos gingen we naar de particuliere begraafplaats op het landgoed Tongeren. Daarbij kwamen we langs het graf met fraaie art-deco belettering van Cornelis Sebastiaan Buys Ballot, landheer van De Dellen. We hebben ook even uitgerust op het bankje bij een 260 jaar oude eik, ideale plek voor de groepsfoto. Bij de begraafplaats Tongeren werden we hartelijk onthaald door mevrouw Rauwenhoff die ons kort de historie van het landgoed en de begraafplaats vertelde. In 1768 begonnen Jan Hendrik Rauwenhoff en zijn vrouw Maria de Meester het landgoed te ontwikkelen en legden zij de begraafplaats aan waar op dit moment 75 afstammelingen van de familie liggen. Deze dodenakker is een oase van rust en eenheid. In een bos van beuken, sparren en rododendrons liggen de identieke graven, een steen met daarvoor een verhoogd bed van sterrenmos.

Aandeelhouders

De familie betaalt geen grafkosten, zij zijn allen aandeelhouder en in plaats van dividend te verkrijgen, liggen zij eeuwig gratis te rusten in een prachtom-

EEN VAN DE BIJZONDERE GRAFMONUMENTEN FOTO: JAN MULDER

geving. Aangezien een graf in Epe 2.500 euro kost voor vijftig jaar, is dat een mooie deal.

Hierna besloten we in verband met de tijd om de begraafplaats in Emst over te slaan en scheurden we door het bos naar de algemene begraafplaats aan de Tongerseweg. Ook weer een mooi en sober aangelegde begraafplaats met grasvelden en een beukenlaan als hoofdas. Aan de overzijde bekeken we nog even snel de rooms-katholieke begraafplaats met een oorlogsgravendeel waar enkele Amerikaanse militairen lagen. Om half vijf leverden we de fietsen weer in en gingen tevreden huiswaarts.

Mariet Dekking

GEDICHT OP HET TOEGANGSHEK

*Betreed, O Wandelaar met eerbied dezen grond
Aan doden toegewijd ter rustplaats: 't graf is heilig
En zij wier asch hier rust zijn voor all onrust veilig
Schoon hen geen marmers dekt, maar heide groei in 't rond*

Excursies in 2011

**(Juiste datum nog niet bekend)
februari Den Haag**

We bezoeken Ter Navolging, de oudste en een van de weinige particuliere begraafplaatsen in Nederland. De begraafplaats is ook nu nog eigendom van de gelijknamige Stichting. Te bezichtigen is het graf van historicus en politicus Guillaume Groen van Prinsterer en een plaquette voor de schrijvers Aagje Deken en Betje Wolff die hier ooit begraven lagen. Ook gaan we naar de Grote of Sint-Jacobskerk, met de graven van Constantijn Huygens en diens zoon, de staatsman en natuurkundige Constantijn

Huygens jr. en de natuur- en wiskundige Christiaan Huygens.

Tenslotte een bezoek aan de bekende begraafplaats Oud Eik en Duinen met de graven van theoloog/staatsman Abraham Kuiper, schrijver Louis Couperus, premier Pieter Sjoerds Gerbrandy, schrijver Menno ter Braak, staatsman Willem Drees en de zanger/cabaretier Jean-Louis Pissuise. Gastheer is Lenno Jol, zoon van de bekende Leen Jol (inmiddels overleden Terebinthlid), ook in de uitvaartbranche werkzaam, onder meer als bestuurslid van Ter Navolging. *Opgeven voor 1 februari bij Wim Vlaanderen. E.vlaanderenmei@gmail.com; T 038 - 453 1526, de kosten zijn € 5,-:*

HET GRAF VAN PREMIER WILLEM DREES
(†1988) OP BEGRAAFPLAATS OUD EIK EN
DUINEN FOTO: BERT PIERIK

Na de succesvolle reis naar Schotland (zie pagina 4/5), organiseren Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit opnieuw een funeraire reis, ditmaal van 17 tot 24 juli door Duitsland en Tsjechië, met als hoofdoel Praag. Als motto voor deze reis kozen zij *Tempus fugit*, de tijd vliedt.

Funeraire reis naar Duitsland en Tsjechië: Tempus fugit

PRAAG - OLSANY

Het Oudestadsplein in Praag is het hart van de stad. Ieder vol uur trekken de toeristen naar het Oude Raadhuis en stellen zich op voor het astronomische uurwerk uit de 15de eeuw. Dan openen zich de luikjes waarna de Optocht der Apostelen voorbijtrekt. De optocht begint nadat de Dood de klok heeft geluid.

Op weg naar Praag worden Kassel, Weimar en Terezín bezocht. In Kassel bevindt zich het Museum für Sepulkralkultur, het Duitse uitvaartmuseum. In

Weimar bezoeken we tijdens een wandeling door het historisch centrum het Jakobskirchhof, de Herderkirche en het Historisch Friedhof. Op het laatste bevindt zich de Fürstengruft met de kisten van de schrijvers Goethe en Schiller. Ook het nabijgelegen Buchenwald wordt bezocht. In Terezín zijn de joodse begraafplaats en het voormalig concentratiekamp Theresienstadt de doelen.

Begraafplaatswijk

Praag is prachtig en biedt naast al het stedelijk schoon ook veel funeraire bezienswaardigheden: de oude joodse begraafplaats, erebegraving Vysehrad (Dvorak, Smetana, Mucha) en een hele 'begravingsoord' met de stedelijke begraafplaats Olsany (veel Jugendstil), de nieuwe joodse begraafplaats met het graf van de schrijver Franz Kafka, een oorlogsbegraving (Brits en Sovjet ereveld naast elkaar), de wijkbegraving Vinohrad en het crematorium met urnentuin. Vanuit Praag wordt een uitstapje gemaakt naar Kutná Hora, naar de wereldberoemde knekelkelder en naar de kathedraal St. Barbara. Op de terugreis worden Plzen en Worms aangedaan. In Plzen wordt

de centrale begraafplaats bezocht en in Worms de oudste joodse begraafplaats in Europa, 'Der Heilige Sand' uit de 11de eeuw.

Voor alle informatie: www.atelier-terre-aarde.nl, onderdeel Funeraire Reis. Organisatie en uitvoering gebeurt door ID Travel. Voor inschrijving: terre.aarde@planet.nl of info@idtravel.nl.

Tekst en foto's: Rindert Brouwer/Jeannette Goudsmit

WEIMAR - FÜRSTENGRUFT

graag overmaken op gironummer 335536 van Vereniging De Terebinth o.v.v. excursie Den Haag.

9 april Joure

We bezoeken met beheerder Wim Aukes het Friese Joure (gemeente Skasterlân). We bekijken de klokkenstoelen die hier in verschillende plaatsen voorkomen en natuurlijk de bijbehorende begraafplaatsjes. De vrijstaande klokkenstoel, van boven voorzien van een dak, komt op kerkhoven en naast kerken in het noorden van Nederland veel voor, voornamelijk in Friesland. Vrijstaande klokkenstoelen werden vaak gebouwd omdat armere dorpen zich wel

een eenvoudig kerkgebouwtje konden veroorloven, maar geen toren waarin de luidklok zou moeten hangen. Opgeven bij Wim Vlaanderen: e-mail vlaanderenmei@gmail.com; opgeven voor 1 april, T 038 - 453 1526, de kosten zijn € 5,-: graag overmaken op gironummer 335536 van Vereniging De Terebinth o.v.v. excursie Joure.

(Over deze en volgende excursies meer info in Terebinth van maart 2011)

16 april Tilburg

(door Henk Paardekooper en Cees Mertens) Excursie naar diverse oude begraafplaatsen in Tilburg. Plaats van samenkomst 'Boerke

Mutsaerts'. Deze horecalocatie beschikt over ruime parkeergelegenheid en ligt op een steenworp afstand van station Tilburg-West.

7 mei Deventer

Naar crematorium Steenbrugge, de oude begraafplaats Diepenveenseweg, begraafplaats aan de Raalterweg (door Wim Mulder)

Juni provincie Utrecht

Fietstocht (door Wim Westenengh)

24 september Limburg

(door Guus Rüsing)

Van de voorzitter Aan de slag met het jubileum!

In het septembernummer van *Terebinth* heb ik stilgestaan bij het formuleren van een manifest. Het is een manifest-in-wording en ik nodig elk lid uit daar iets van te zeggen of aan toe te voegen. In het voorjaar 2011 wil het bestuur graag het manifest in onze algemene vergadering van 12 februari vaststellen.

De voorbereidingen voor ons jubileumjaar zijn in volle gang. Het moet het jaar van activiteiten worden. We willen ons tonen als een vereniging vol leven, zowel naar onze leden toe als naar buiten: om ons als vereniging te presenteren en natuurlijk ook om nieuwe leden te trekken. U heeft in de oproep die bij het septembernummer was gevoegd kunnen lezen over de doelstelling van ons jubileumjaar. Een ambitieus programma, maar met uw hulp en creativiteit moet het lukken.

Een aantal leden heeft zijn medewerking al toegezegd, maar we kunnen meer personen gebruiken. We zoeken met name nog leden die willen meewerken aan ons jubileumcongres in september 2011. Daarnaast zijn we naarstig op zoek naar leden die willen meedenken en meewerken aan het binnenhalen van extra middelen ten behoeve van ons jubileumjaar. We hebben namelijk een ambitieus idee ontwikkeld om ter ere van dit feest een boek uit te geven over funeraire cultuur, maar dan zoals die er uitziet over 25 jaar. Een soort kijkje in de toekomst.

Daarvoor willen een groot aantal schrijvers, leden en niet-leden uitdagen hun ideeën/beelden op te schrijven. Het lijkt ons een mooi cadeau voor en van de vereniging. Een ambitieus idee, dat veel inzet, energie en voldoende middelen vraagt. In dit verband willen we ook aan al onze leden een eenmalige extra bijdrage voor dit jubileumjaar vragen.

Congres

Naast het jubileumboek gaan we een jubileumcongres organiseren dat openstaat voor leden en niet-leden. Enkele leden gaan aan de slag, maar kunnen zoals gezegd nog best hulp gebruiken. Dus, heeft u zin en energie om hieraan mee te werken, geef u op.

In oktober hebben we weer een vergadering van onze regionale adviseurs gehad, waarbij we van de gastvrijheid van de begraafplaats Brandenburg in Bilthoven mochten genieten. Het deed mij, het bestuur, erg veel plezier te horen, met hoeveel zaken de adviseurs in hun eigen regio bezig zijn. En hoe zij de doelstelling van de vereniging inhoud geven. Ook de verschillen in de manieren van aanpak van het behoud van het funerair erfgoed is boeiend en bemoedigend voor onze zaak. Het valt iedere keer op hoeveel deskundigheid er in onze vereniging zit en soms is het jammer dat we dat niet zo kunnen uitdragen in ons blad.

Ik heb tijdens de bijeenkomst ook een pleidooi gehouden om onze ervaringen, onze projecten, suc-

cesvol of niet, te publiceren in *Terebinth*. Immers, wij zijn een vereniging van ervaren mensen die begaan zijn met ons funerair erfgoed. We 'vechten' voor behoud daarvan. En in de loop der jaren hebben we veel kennis en ervaring opgebouwd. Ik zeg wel eens, we hebben professionals in onze vereniging. We weten waar we het over hebben. Dat mogen en misschien wel moeten we in het belang van de goede zaak uitdragen. Met de redactie hebben we als bestuur van gedachten gewisseld over hoe we aan deze projecten en ervaringen meer aandacht kunnen besteden in ons blad. Niet als verenigingsnieuws, maar als ervaringen die interessant zijn voor de samenleving. In die zin doe ik ook een beroep op de leden die actief zijn met projecten, acties voor behoud van het funerair erfgoed, om dit te melden. Als bestuur willen we graag helpen om een goede beschrijving van deze projecten en acties te krijgen, zodat ze gepubliceerd kunnen worden.

Aandacht vraag ik nog voor de komende algemene vergadering van 12 februari 2011. De agenda is hieronder te vinden. Tijdens deze vergadering zullen we het manifest al dan niet vaststellen en het jubileumprogramma goedkeuren met de daarbij behorende begroting. Al met al spannende zaken.

Harry Arkesteijn
voorzitter

Geachte leden,

Hierbij nodigen wij u uit voor de algemene vergadering van De Terebinth, vereniging voor funeraire cultuur, op zaterdag 12 februari 2011 in gebouw 'De Akker', Melkpad 14a te Hilversum.

DAGPROGRAMMA

Vergadering:	10.00 uur	Zaal open
	10.30 uur	Aanvang vergadering
Lunch:	12.30–13.15 uur	Aangeboden door de vereniging
Middagprogramma:	14.00 uur	Wordt nog bekend gemaakt

AGENDA

1. Opening, vaststellen agenda en het inventariseren vragen voor de rondvraag
2. Mededelingen en ingekomen stukken
3. Goedkeuring en vaststelling verslag algemene vergadering 25 mei 2010
4. Financieel jaarverslag 2010 inclusief verslag kascommissie en decharge penningmeester
5. Jaarverslag over 2010 en decharge van het bestuur over het gevoerde beleid
6. Resultaten ledenonderzoek

7. Voortgang werkplan De Terebinth
8. Programma en begroting Jubileum De Terebinth met:
 - 8.1. Ledenwerfactie
 - 8.2. Manifest
 - 8.3. Jubileumboek
 - 8.4. Symposium
9. Wat verder ter tafel komt
10. Rondvraag
11. Sluiting

De stukken behorende bij de agendapunten 3, 4 en 5 zijn ter plekke aanwezig. U kunt de stukken tevoren opvragen bij de secretaris (secretaris@terebinth.nl / 010-2847012 / Dorpsstraat 99, 2903 LA Capelle aan den IJssel). Daar kunt u zich ook aanmelden voor de vergadering met vermelding in- of exclusief lunch.

Het bestuur hoopt dat vele leden aanwezig zullen zijn op deze bijzondere algemene vergadering die het jubileumjaar zal inluiden.

Met vriendelijke groet,
namens het bestuur

Hester M.E. van der Hoorn, secretaris

De regionale adviseurs van de *Terebinth* komen op 9 oktober 2010 voor de tweede keer dit jaar bijeen om ervaringen uit te wisselen en door het bestuur te worden geraadpleegd over nieuwe ontwikkelingen. Daarnaast wordt ditmaal aandacht besteed aan het onderzoeksrapport over begraafplaats Brandenburg in Bilthoven dat Laura Fokkema heeft opgesteld in het kader van haar studie 'Tuinkunst en Parken, Historie en instandhouding 2007–2008'.

Bijeenkomst Regionale Adviseurs op begraafplaats Brandenburg in Bilthoven

Hoewel de opkomst beter had gekund was er veel aandacht voor de ervaringen van de verschillende adviseurs in hun regio, zoals:

- Er is sprake van toenemende overlast van de jeugd. Het zou wenselijk zijn als de redactie van *Terebinth* daar in een van de komende nummers aandacht aan kan besteden.
- Uitgebrachte adviezen in Noord-Brabant door verschillende adviseurs worden besproken, waaronder Heusden, Etten-Leur, St. Oedenrode en Zundert.

- Er komen steeds meer 'glittertjes' en moderne stenen op monumentale begraafplaatsen, vooral in de zuidelijke provincies. Er lijkt minder aandacht te zijn voor het funerair erfgoed.
- Er zijn grote veranderingen in de regio Haarlem, waaronder uitbreidingen en overgang van een begraafplaats naar Yarden.
- Adviezen worden vaak niet opgevolgd of er wordt niet op gereageerd. Hier en daar leidt dit tot beëindigen van een adviesrelatie met gemeente of

kerkbestuur.

- De inventarisatie van de begraafplaatsen op Texel is voltooid.
- Vanuit het Samenwerkingsverband Regio Eindhoven wordt gewerkt aan inventarisatie van funeraire objecten.

Met genoeg worden enkele nieuwe regionale adviseurs verwelkomd. Naar aanleiding van genoemde ervaringen wordt aandacht gevraagd voor het op 'professionele' beschrijven en plaatsen van deze informatie in het blad *Terebinth*. De

adviezen hebben tot doel te komen tot behoud van het funerair erfgoed of daar een goede oplossing voor te vinden. Terebinth-leden doen dat op professionele wijze en daar mag best melding van worden gemaakt inclusief de wijze waarop de uitvoering plaatsvindt en met welke onderbouwing.

Vanuit het bestuur wordt melding gemaakt van de plannen die men heeft in het kader van het jubileumjaar 2011.

Na de lunch neemt Laura Fokkema de regionale adviseurs mee voor een wandeling over de begraafplaats, waarbij zij laat zien hoe deze vanuit het verleden is opgebouwd en uitgebreid. Vanuit haar historisch onderzoek heeft zij een visie geschreven uitmondend in een herstel- en instandhoudingplan. De beheerder van de begraafplaats, tevens gastheer, geeft aan veel van de adviezen over te zullen nemen.

Belangstellenden kunnen het rapport 'Begraafplaats Brandenburg, historisch onderzoek en groen beheersvisie' opvragen bij de auteur: laurafokkema@gmail.com.

*Hans van Selm
Landelijk coördinator*

Foto's uit: Begraafplaats Brandenburg, historisch onderzoek en groen beheersvisie 2008/Laura Fokkema

Zal ik het monument van het graf laten halen?

Zal ik opdracht geven het monument van het graf te halen? Deze vraag stelt een uitvaartondernemster aan een weduwe, als zij adviseert over de uitvaart van haar man. De echtgenoot zou bijgezet worden in het graf van zijn tweelingbroer die op jonge leeftijd was overleden. Een onschuldig vraagje lijkt het, maar deze vraag en het bevestigend antwoord van de echtgenote hebben grote financiële gevolgen.

Met deze zaak kwam ik in aanraking toen een vriend van mij, na een lang verblijf in een hospis, kwam te overlijden. Ik had de weduwe aangeboden te helpen met de invulling en vormgeving van het grafmonument. Toen ik een afspraak met

haar had gemaakt, vertelde ze mij dat ook een 'natuursteenvoorlichter' aanwezig zou zijn en dat de steen al bij een steenhouwer stond. Dat bevreedde mij zeer. Zo ben je al bijna verplicht om met deze 'natuursteenvoorlichter' in zee te gaan.

Deze natuursteenvoorlichter heeft een eigen winkel en is gelieerd aan een steenhouwer en hij geeft provisie aan de uitvaartleider en krijgt zijn provisie van de steenhouwer. Bij berekening van de kosten (de tekst en een kleine verandering in het

monument) kwam hij op ongeveer 1.700,- euro. De weduwe vond dat veel. We vroegen de man zijn offerte op te sturen. Vervolgens gingen we naar een 'echte' steenhouwer. Na een goede voorlichting in het bedrijf en een rondgang langs verschillende grafmonumenten maakte de steenhouwer een offerte die uitkwam op 1.400,- euro.

Addertje onder het gras

In de offerte van de 'natuursteen-voorlichter' stond een venijnig addertje onder het gras, namelijk: 'Als u niet van onze diensten gebruik wilt maken moet ik u 350,- euro voor het weghalen en herplaatsen van het grafmonument in rekening brengen'. Ik ben naar de begraafplaats gegaan en heb de beheerder gesproken. Hij vertelde: 'Net toen wij het monument van het graf wilden halen kwamen de natuursteenvoorlichter en de uitvaartleidster naar het graf om de steen op te halen. Dat is ook gebeurd. Ik vroeg wat de gemeente

berekent voor het afhalen en weer plaatsen van het grafmonument. Vijfendertig euro was het antwoord. Heel wat minder dan de 350,- euro die de natuursteenvoorlichter rekent. De weduwe heeft de diensten van de natuursteenvoorlichter afgezegd en de plaatselijke steenhouwer gevraagd het opschrift en de verandering van het grafmonument uit te voeren. De steenhouwer heeft een compromis gesloten met de natuursteenvoorlichter over de afhaalkosten.

Wat hebben wij geleerd:

1. 'Zal ik opdracht geven het monument van het graf te halen', is een vraag die de uitvaartondernemer niet mag stellen. Praktisch alle beheerders van begraafplaatsen halen het monument van het graf en herplaatsen dit. Alleen bovenstaande gemeente laat ook derden toe om het monument weg te halen.
2. Mocht u door droeve omstandigheden besluiten moeten nemen over de koop of bijschrift van een

grafmonument, zorg dan dat u de handen vrij houdt. Ga zelf 'shoppen' bij verschillende steenhouwers en ga niet met natuursteenvoorlichters in zee. U betaalt dan veel meer.

Wat heeft Vereniging de Terebinth gedaan?

1. Een brief geschreven aan burgemeester en wethouders en de fractieleiden van bovenstaande gemeente met het verzoek derden geen toestemming te geven om monumenten van het graf te halen maar dit in eigen beheer te laten doen.
2. Zelf heb ik de uitvaartondernemer gebeld met het verzoek met deze praktijk te stoppen.
3. Slachtoffers van de natuursteenvoorlichter zijn denk ik vaak kleine uitvaartondernemers die te weinig uitvaarten hebben om er rond te komen en zo wat geld bij willen verdienen. Grote ondernemingen zoals Monuta, Yarden en Dela onthouden zich van deze praktijken.

Wim Vlaanderen

José Hageman (1949) heeft een drukke baan. Zij is hoofd van de Dienst Verslag en Redactie die werkt voor de Tweede en Eerste Kamer. We bevinden ons in het gebouw van de Tweede Kamer waar zij even tijd voor me vrij heeft kunnen maken. Bijna onstuitbaar neemt zij direct het woord. Straks maken we beneden in de hal bij het standbeeld van Wilhelmina een foto. Ze had liever bij het graf van Willem Drees gestaan maar daar is nu geen tijd voor.

Gast aan het woord

In weer en wind de stilte zoeken

José, je bent jaren secretaris van Vereniging de Terebinth geweest. Vanwaar je funeraire gedrevenheid?

Het heeft met persoonlijke ervaringen te maken. Ik was dertien toen mijn moeder overleed en mijn vader verloor ik op 21-jarige leeftijd. Vanuit een hervormde achtergrond bezoek ik zeer regelmatig hun graven. Wat dat betreft spiegel ik mij aan mensen van katholieke huize met hun Allerzielen. Ben jaloers op stedelingen in Polen die jaarlijks naar hun dorpen terugkeren en de graven van hun ouders schoonmaken. Nabestaanden en vrienden ontmoeten elkaar weer. Zo'n bezoek aan het graf biedt de mogelijkheid bij het leven stil te staan. Behalve persoonlijk ben ik door mijn beroeps carrière ook met het funeraire in aanraking gekomen. Omdat ik bij gemeentes en overheden werk, bezoek ik als het maar enigszins kan de lokale begraafplaatsen om te kijken hoe die erbij liggen.

Mijn intensieve belangstelling voor begraafplaatsen heeft ook te maken met mijn drukke karakter en met de stress van mijn werk. Ik zoek dan een ogenblik de rust. Midden in een drukke stad en dan opeens de rust bij een graf van Piet of Klaas, het doet er niet toe van wie. De bomen, de vogels, de sfeer. Binnen de drukte van het leven zoek ik

de stilte, verlang dan naar een soort van stilte die geen kapel of stiltecentrum mij kan bieden. Ik loop er dan rond en zie in Sliedrecht de zwaar christelijke grafmonumenten, in Nijmegen eerste, tweede en zelfs derde klas graven, in Veendam een massagraf vanwege de Spaanse griep indertijd.

Al wandelend langs de graven verbaas ik me dan over hoe ook na de dood er klassenverschillen zijn. Ik zie hoe arme nabestaanden soms een monument hebben laten plaatsen, niet van graniet of marmer maar van beton en hoe dat beton dan zichtbaar vergaat. Ik kan een kwartier in weer en wind bij een voor mij onbekende urnenmuur zitten en stilstaan bij het leven. Ik ben daarom ook blij met excursies van De Terebinth of zoals die van Tour des Cimetières. Die worden georganiseerd door Wout Brinkhuis namens Arriva Touring samen met de Stichting Oude Drentse Kerken, Stichting Oude Groninger Kerken en dit jaar ook met de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Allerzielen, excursies, boeken en onze Terebinth bieden mogelijkheden om gezamenlijk iets te doen, geven binding van mensen met overeenkomstige belangstelling en met dezelfde behoeften.

Kom mee, nu snel die foto naast Wilhelmina!

Tekst en foto: Jannes H Mulder

COLOFON

Terebinth XXIV (2010-4)
ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funeraire Cultuur. Uitgave van Vereniging de Terebinth.

Redactieadres

Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam,
T 020-609 0583; terebinth@upcmail.nl.
Ook voor advertenties en inlegvellen.

Digitale Nieuwsbrief

abonneren via de website:
www.terebinth.nl.
© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Jannes H. Mulder Bert Pierik (fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eindredacteur).
Terebinth verschijnt vier keer per jaar.

De inleverdata van kopij in 2011

15 januari (nummer 1 verschijnt rond 1 maart; 15 april-verschijning: 1 juni; 15 juli-verschijning: 1 september; 15 oktober-verschijning: 1 december).

Opmaak, druk en verzending

Godoy en Godoy, Rotterdam,
www.guysengodoy.nl.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2010 voor personen € 22,50, elke huisgenoot € 9,50

en organisaties € 75 per jaar. Bibliotheken/media kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 22,50. Losse nummers kosten € 4 per exemplaar (inclusief verzendkosten)

Dagelijks bestuur Vereniging De Terebinth

Harry Arkesteijn (voorzitter), 040-2070636, voorzitter@terebinth.nl; Hester van der Hoorn (secretaris), 06-22562028, secretaris@terebinth.nl; Paul Stoffels (penningmeester), 0499-391044, penningmeester@terebinth.nl

Bureau

Hester van der Hoorn, Dorpsstraat 99
2903 LA Capelle a/d IJssel; 010- 284 7012; www.terebinth.nl; bureau@terebinth.nl.